

Semantica limbii române.

Cazul unor valori recuperate și recuperatorii

Cristina FLORESCU

1. Alienările contemporane sunt rezultatul unui proces de funcționare socială alertată centrifug, spre „în afara” structurii. Nu se mai poate vorbi de o „tranziență” liniară, în sens tofflerian¹.

Schimbarea ritmului existențial comprimă spațiul. Dimensiunea geografică se modifică prin viteza globalizării. Dimensiunea spirituală adaugă impactului informațional teoretizării și vizualizării de ultimă oră, din perspective disciplinare inedite. Teorii matematice, precum cea a fractalelor, dezvăluie, funcțional, reprezentări aproape șocante ale unor contururi cunoscute.

Din punctul de vedere al unei filosofii a limbii acest fapt poate însemna o rupere a reprezentării cotidianului cunoscut, familiar, revizualizat lingvistic într-o suită de elemente centrifugate spre o etapă explozivă. Este ceea ce simțim în fața boom-ului informațional, a alunecării înțelegerii spre o limită simultan hiperuniversală și infraindividuală, distorsionantă. Comunicarea prin net și telefonie mobilă, ca și experimentele genetice de ultimă oră, frizează SF epiderma comunicațională a lui *homo sapiens*.

Fiecare element capătă greutate esențială. Nu se mai poate trece peste amănunte. Generalizările, infirmându-se cu atâta rapiditate, presupun reluări permanente, care formează mereu altă realitate exegetică. Elementul „nu se știe niciodată” confirmă **ponderea elementului minim**. Treptat, nesemnificativul nu mai există. Semnificația esențială este pretutindeni. Fiecare semn își are relaționările sale. Semiotica împărățește și este detronată în același timp.

2. Cuvântul reprezentat/exprimat lingvistic contribuie substanțial la alienările contemporane. Se produce dezumanizarea sa conceptuală la nivelul substanței și disoluția lui estetică la nivelul formei. Nu vom intra acum în chestiuni de lingvistică generală. Crize comunicaționale s-au manifestat, sub diverse înfățișări, pe parcursul întregii existențe omenești. Artiștii, oamenii de știință, filosofii au formulat ideea de față în diferite feluri. Ne găsim în fața unui loc comun cuprins într-o sumă de limite arhicunoscute.

¹ Cf. Alvin Toffler, *Future shock*, New York, Random House, 1970, în traducere românească, București, 1973, în special capitolul: *Oamenii: omul modular*, p. 104 – 132, ale cărui teorii au făcut moda anilor '70 ai secolului trecut.

Care este punctul de desprindere al prezentului demers?

Cercetarea de față se găsește în situația privilegiată a unei cunoașterii *in extenso* a unei sume de cuvinte ale unei limbi, cea română în speță, din perspectiva procesului de redactare a unui dicționar academic conceput tip tezaur.

Cunoașterea pe care o implică o cercetare lexicologică (finalizată lexicografic) de acest tip, are prestigiul și minuția date de alcătuirea celor mai consultate cărți ale lumii contemporane: dicționarele (volume sau *on line*).

Lingvistul lexicograf redactor la *Dicționarul limbii române* (lucrare finalizată sub egida contemporanei Academii Române) are în fața sa o informație lingvistică unică la nivel european. Este vorba de suma celor mai multe atestări, utilizări ale unui cuvânt sau ale altuia românesc prezentat în formă „crudă”, nesedimentată și catalogată vreodată de mâna unui specialist – la acest nivel de minuție și informare, se înțelege, pentru că, taxonomii parțiale s-au făcut mereu pe parcursul timpilor filologici românești.

S-a ținut totdeauna cont (mai ales în lumea romaniștilor) de statutul aparte, de maximă importanță lingvistică, a limbii române în cadrul limbilor romanice. Marile cărți de lingvistică din acest domeniu cercetează fapte bazându-se din plin pe materialul oferit de limba română².

3. Țesătura semantică a unei limbi reprezintă materia care înfășoară *energia* și *substanța* de idei a respectivei entități. Nu vom intra acum în definirea acestor doi termeni. Sensul lor poate fi decelat prin confruntarea conceptelor corespunzătoare așa cum sunt ele reprezentate și denumite de Humboldt, Saussure, Hjelmslev, Coșeriu.

Vizualizarea metaforică a semanticii ca „nisipuri mișcătoare” continuă să fie, strict lingvistic privind lucrurile, una dintre cele mai expresive reprezentări. Am invocat nivelul lingvistic pentru că, din totdeauna și mai ales în ultimul timp, masa de semnificații dintr-o limbă suferă proiecții variate în funcție de domeniul disciplinar al perspectivei.

Cu certitudine, nu i se poate nega semanticii statutul „interstițiar”, inter-cognoscibil, extins plener asupra unei sume de domenii: lingvistica, psihologia, logica, sociologia, teoria literaturii, informatica, bionica. Se observă din această înșiruire că dăm lingvisticii prioritate, făcând, prin urmare, o pledoarie *pro domo*.

4. Oscilațiile chomskiene în fața conținutului semantic al cuvântului au accentuat, în cadrul generativismului, limitele teoriei respective, limite manifestate mai ales în fața „nuanței semantice”. Elementele afective s-au comasat în distincții din ce în ce mai casante.

În momentul în care cognitivismul Eleonorei Rosch a redescoperit în noțiune centrul „prototipal” și deplasările graduale dintre semnificații, psihologismul a pătruns pe terenul bine pregătit și „asprit” de generativism. Dacă însă *generativismul*, chiar din momentul coagulării sale, era lingvistică și încă una perfect aplicabilă comunicării computaționale, *cognitivismul*, în special la începuturile sale, era mai ales psihologie.

² Insistăm asupra afirmației. Multe dintre aspectele culturii române sunt adesea așezate, justificat sau nu, într-un cadru axiologic secund. Există, însă, un număr de aspecte asupra cărora literaturile de specialitate corespunzătoare se pronunță cu o maximă considerație valorică. De exemplu, nu poate fi menționat practic nici un demers major în domeniul romanisticii care să nu cuprindă sistematic și intensiv studiul limbii române. Frecvent această sistematicitate se transformă în adevărată pasiune exegetică. Cele mai celebre cazuri sunt cele ale lui Leo Spitzer, Alf Lombard și Carlo Tagliavini.

Eugen Coșeriu a înțeles caracterul înglobator al psihologiei. A intuit pierderea ce avea să fie suferită de valorile lingvisticii. Atunci a făcut gestul celebrei critici³, desființatoare, gest care nu-i era tocmai caracteristic. A criticat în lumina categoriilor aristoteliene fluctuațiile ce aveau să vină nu atât pentru că nu ar fi avut înțelegere pentru ele, ci pentru că aceste fluctuații transformau disciplina în interdisciplină.

Multe dintre spusele sale se pot regăsi în redirecționările lui Kleiber⁴ sau Rastier⁵ care ponderează cu excelență lingvistică dimensiunile semanticii prototipale. Reîntoarcerea spre diacronia limbii este practică de școala semantică belgiană⁶ de la Louvain. Lingvistica se schimbă, evoluează, deci există.

Critica întreprinsă de Eugen Coșeriu, aparent neascultată, s-a făcut auzită și profund înțeleasă. Cuvântul, analizat lingvistic, are mereu de câștigat.

5. Fără discuție, caracterul specific al limbii române în areal romanic a fost și este remarcat, analizat. La nivel romanic, istoria limbii române, gramatica limbii române (prin urmare ceea ce ar putea fi considerat ca fiind partea dură, osoasă a structurii unei limbi) sunt pe deplin vizualizate sistemic. Este suficient să ne referim la lucrări ca MDA⁷, ^{1, 2}DOOM⁸ sau ^{1, 2}Gramatica limbii române⁹. Datorită specificului fiecăreia, aceste lucrări nu-și propun să releve cu egală minuție partea cărnosă, efervescentă a limbii, adică semantismul ei.

În mod evident, experiența punctiformă a redactării unui lexicon ca DLR, dezvăluie lingvistului implicat în finalizarea *Dicționarului Tezaur*, spații semantice încă necunoscute, cu un pronunțat specific.

6. Vom rezuma trei cazuri punctuale, referindu-ne numai la propriile cercetări făcute în ultimul timp, publicate deja (sau pe cale de publicare) *in extenso*.

Primul caz¹⁰. În stabilirea etimonului verbului românesc *a (se) holba* apar divergențe în corelarea semantică a etimonului latin cu sensurile lexemului românesc. Înțelesurile latinescului *volvere* și acelea ale corespondenților săi din arealul Romaniei occidentale (v. it. *volvere*, it. *volgere*, v. fr. *voudre*, sp., port. *volver*) sunt: „a întoarce”, „a (ră)suci”, „a (se) rostogoli”, „a învârti”. «Sensul originar era deci: a întoarce ochii (astfel ca să se vadă albul lor)» – comentează Pușcariu și această explicație este preluată de lucrările de specialitate cu o serie de amendamente. Reținerile specialiștilor pleacă de la accepțiile rom. *a (se) holba*, pe care le știm cu toții: „a privi fix”, „cu ochii larg deschiși”. Actualizând importante sugestii analitice anterioare și comparând semantic complicata familie lexicală a verbului analizat, s-a impus ideea: „cu circumferință

³ Cf. Eugenio Coseriu, *Semántica estructural y semántica „cognitiva”*, în “Jornadas de Filología”, Barcelona, 1990, p. 239 – 282.

⁴ Cf. Georges Kleiber, *La sémantique du prototype*, PUF, Paris, 1990 ș. a.

⁵ Cf. F. Rastier, *Sémantique et recherches cognitives*, PUF, Paris, 1991 ș. a.

⁶ Cf. Dirk Geeraerts, *Des deux cotés de la sémantique historique: sémantique historique et sémantique cognitive*, în „Histoire Épistémologie Langage”, 15/1 (1993) ș. a.

⁷ *Micul Dicționar al Academiei*. Academia Română. Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti». Vol. I-IV, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001-2004.

⁸ *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Academia Română. Ediția I: Institutul de Lingvistică al Universității din București. Editura Academiei Române, 1982, Ediția a II-a: Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti», Editura Univers Enciclopedic, București, 2005.

⁹ Ediția I: Institutul de Lingvistică al Universității din București. Editura Academiei Române, 1966. Ediția a II-a: Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti», Editura Academiei Române. București, 2005.

¹⁰ Cercetarea (rezumată în cadrul acestui prim exemplu) a fost publicată cu titlul: *Note lexicale și etimologice: „hahaleră, a holba”*, în „Limba română”, nr 3–4, 2001, p. 195–200.

mare”, „cu volum mare”, „umflat”, prezentă colateral și în semantismul urmașilor lui *involvere* (v. it. *involvere*, v. fr. *envoudre*, sp. *envolver*, catal. *envoldre*, rom. *învoalbe*). Reamănușind contrastiv semantismul lexemelor românești cuprinse în respectivul câmp semantic, rezultă: *a (se) holba* < *înholba* < *învolba* < *învoalbe* < *involvere*. Astfel încât sensul originar al cuvântului românesc nu era „a întoarce ochii astfel încât să se vadă albul lor”, ci „a avea o circumferință mare”, „a-și mări volumul globului ocular”.

Al doilea caz¹¹. Grupul neologic al cuvintelor românești cu inițialele *w*, *x* și *y* prezintă, într-o analiză comparativă cu grupurile echivalente din franceză și italiană, o dominantă etimologică de sorginte franceză, în vreme ce pentru grupul echivalent din limbile franceză și italiană dominantă este engleză. În toate cele trei limbi am luat în considerație termenii neologici relativ sedimentați din limbile contemporane, analizați după principii lexicologice echivalente (surse și metodă). Repartiția pe limbaje profesionale a acestor termeni este extrem de relevantă pentru istoria și evoluția profesiunilor corespunzătoare acestui grup lexical.

Al treilea caz¹². Urmele verbului latinesc *labor*, *labi*, *lapsus sum* în limbile romanice sunt considerate ca extrem de puține, în evidentă contradicție cu structura semantică bine dezvoltată a lexemului latin. Se admite că, practic, – cu unele excepții prezente în câteva dialecte italiene –, acest verb și derivații săi nu au urmași în limbile romanice. Într-o sumă de cercetări (desfășurate pe parcursul a aproape cinci ani) demonstrăm înglobarea semantică (parțială, se înțelege) a acestui verb latinesc într-unul dintre sensurile majore ale românescului *a lăsa*, anume cel al deplasării pe verticală sau plan înclinat. În articolul de față vom aminti numai câteva exemple¹³, utilizări (semi)sintagmatizate, semnificative prin gradul de generalitate și frecvență: *pasărea se lasă pe câmp*, *el se lasă la vale / în sat / în fântână*, *pleoapele i se lasă pe ochi*, *i se lasă măruntaiele*, *se lasă noaptea* etc. Apare astfel vizibil faptul că *laxare* din latina carpato-dunăreană a asimilat, alături de *(re)linquere*, *(de)sinere*, *lanquere* (verbe despre care se admite deja că sunt înglobate în semantismul rom. *a lăsa* și al echivalenților săi romanici) și verbul latinesc cu forma sa pronominală: *lapsus sum*.

7. Perspectiva unei analize contrastive minuțioase a lexemelor limbii române conduce la concluzia evidentă pentru cea mai mare parte a lingviștilor: semantismul limbii române (limba română de pe ambele maluri ale Prutului și ale Dunării) este cunoscut în apele universului cultural românesc și romanic precum vârful unui aisberg.

Lingvistica de astăzi este capabilă să ofere date concrete informaticii sau psihologiei; însă ea cuprinde multe necunoscute greu de supus generalizărilor, pe care lumea contemporană le practică în ritm din ce în ce mai grăbit. Semantica lingvistică

¹¹ Rezultatul acestei cercetări a fost comunicat la cel de-al XXIV-lea Congres Internațional de Lingvistică și de Filologie Romanică de la Aberystwyth din 1-6 august 2004 și se găsește sub tipar în cadrul lucrărilor Congresului.

¹² Concluziile cercetării sunt prezentate în articolul *Extensions sémantiques du latin „laxare” rapporté au roumain „a lăsa”*, pe cale de publicare în „Revue de linguistique romane”.

¹³ Am redat minuțios contexte semnificative în lucrările: *Originea și evoluția unui sens specific românescului „a lăsa”*, 1991-1992, „Analele Științifice ale Universității Al. I. Cuza” (*Omul și limbajul său. Studia lingvistica in honorem Eugenio Coseriu*), Iași, III.e., *Lingvistică*, XXXVII/XXXVIII, 1994, p. 327-331; *Arhaic, învechit și modern în structura semantică a românescului „a lăsa”*, în *Limbă și literatură*, 1998, nr. 4-6, 23-31, și în volumul *Gîndire specifică și gîndire europeană în semantismul românescului „a lăsa”*, 1999, Iași, Editura Document, 212 p.

rezistă în fața acestor alertări prin capacitatea sa de a răsturna generalizările pripite. Unul dintre punctele (utile și ireconciliabile) de temporizare disciplinară este semantismul cuvântului românesc, material mereu proaspăt, profund relevant de studiu.

Romanian Language Semantics. The Case of Some Recuperated and Recuperating Values

The article aims to revisit certain areas of Romanian semantics from the perspective of the lexical material stored in *Dicționarul limbii române* [*The Romanian Language Dictionary*] volumes. Devised under the aegis of the Romanian Academy, *DLR* is the richest lexical source of the Romanian language available at present. This source reveals pertinent and extremely relevant linguistic information in the context of the Romance languages. In its essence, the lexical material which serves as an argument comprises three cases: the verbs *a (se) holba* [*to stare*], *a (se) lăsa* [*to let (oneself)*] and the group of Romanian neologisms beginning with the letters *w*, *x* and *y*.